

* * *

זיוה שמיר

"קרש, מוט, קרש, מוט, / סוכתנו בל תימוט!"
"סוכתנו" – על שיר-ילדים
שחיבר אלתרמן לחג הסוכות תרצ"ה

פרסום ראשון

את השיר "סוכתנו" חיבר נתן אלתרמן בספטמבר 1934 לרגל חג הסוכות תרצ"ה. שיר זה משתייך לחטיבת שירי-ילדים מוקדמים – מקור ותרגום – ששלח המשורר הצעיר אל עיתוני הילדים (על-פי-רוב אל ה"מוסף לילדים" של העיתון דבר אך גם לעיתונים אחרים). לכאורה אין שיר זה אלא שיר-ילדים "רגיל" של משורר מתחיל, שעד אז לא פרסם שירים "קנוניים" רבים בעיתונות ובפריודיקה העברית, ושמם נודע ב"קריית ספר" העברית בת-הזמן. ואולם קריאה שהויה מגלה שאין מדובר ב"חטאת נעורים" או בפרי בוסר. להפך, "סוכתנו" הוא שיר מרובד ומורכב, ה"מתחפש" לשיר-ילדים קל ופשוט.

"סוכתנו" אינו דומה לשירי סוכות האחרים שנכתבו למען ילדי הארץ (להבדיל משירי-הילדים המרובדים של ביאליק, למשל, שנכתבו ברובם המכריע בגולה, למען ילדי ה"חדר" או "החדר המתוקן"). שיר-הילדים של אלתרמן "מתכתב" במיומנות רבה עם ארון הספרים העברי ועם ספרות הילדים המודרנית, אף מעמיס על-גביהם את מטענו האישי ואת אירועי האקטואליה.

מדובר בשיר שבו הפגין המשורר הצעיר את כוחו ואת יכולתו לפנות באופן סימולטני לקהלים שונים: ברי, השיר נועד בראש וראשונה לילדים שיהנו מן הפעילות הקדחתנית והמואצת של הבנאים הצעירים ומן השמחה האופפת אותם מכל עבר. ואולם במקביל שיר זה נועד גם לקורא הבוגר והמנוסה, שיבחין בקשת הרעיונות של משורר שנון ומחוכם, ש"הלחים" אלה לאלה מילים וצירופי מילים מן המקורות הקדומים כדי לצרפם אל יסודות מודרניים ולשדר באמצעותם מסרים אקטואליים ועל-זמניים ששום ילד לא יבינם.

*

שורשיהם של שירי-הילדים של אלתרמן נעוצים כמובן בבית אבא: אביו יצחק אלתרמן, שהיה כידוע מחלוצי גן הילדים העברי ומקובעי דפוסיו, לימד בעלומיו בבית-ספרו של אהרן ליבושיצקי, שהיה המשורר הראשון שכתב ופרסם שירים מחורזים ושקולים בשפה העברית לבני הגיל הרך. בשנת 1909 פתח יצחק אלתרמן גן-ילדים עברי בוורשה, ובו לימד את חניכיו הרפים על-פי שיטת פֶּרְבֵּל, שעיקרה משחקים סמליים, דקלומים, חידות, מערכונים מחורזים, שירים וריקודים, על-פי סדר מחזורי קבוע. בתוכנית הלימודים של הגן נודע כמובן מקום חשוב לשירי החגים המשתלבים במערכת המחזורית של עונות השנה.

בשנת 1910, היא שנת הולדתו של בנו נתן, יסד יצחק אלתרמן בוורשה "קורסים פרבליים" לגננות עבריות. באותה עת לא שררו בפולין כל אותן הגבלות חמורות על החינוך העברי שהוטלו ברוסיה על-ידי המשטר הצארי הרופף של טרם ימי "המלחמה הגדולה". על כן נדרו אליה אנשי חינוך מובהקים, שגדלו ונתחנכו ברוסיה, כדוגמת יצחק אלתרמן ויחיאל הלפרין, אביו של המשורר יונתן רטוש, שהקימו בוורשה את גני הילדים הראשונים ששפתם עברית.

עם פרוץ המלחמה העביר יצחק אלתרמן את "הקורסים הפרבליים" שלו למוסקבה, שבה התפתחה באותה עת פעילות ענפה בכל תחומיה של תרבות ישראל, תודות לסניף "תרבות" שפעל בעיר. אחר-כך עבר יצחק אלתרמן לאודסה, למרכז העברי החשוב ביותר שפעל באלפיים שנות גולה (הוא עלה בקִשְׁגִּיו האינטנסיביים אפילו על המרכז העברי ב"תור הזהב" בספרד), וביחד עם יחיאל הלפרין יסד שם סמינר לגננות. תחת עינו הפקוחה של אחד-העם נוצרה באודסה כל התשתית שנדרשה לימים למערכת החינוך הישראלית.

באודסה הוציאו השניים לאור, בעריכה משותפת, את כתב-העת **הַגָּנָה** – דו-ירחון לענייני גן-הילדים (1918), שבין משתתפיו היה ח"נ ביאליק, שהרבה אז לכתוב לגיל הרך, כדי למלא את החסר שהורגש בשירי-עם ובשירי-ילדים: בשירי-ערש, בשירי משחק, בשירים לחגים וכו'. השנים שבין שתי מלחמות העולם היו שנות פריחה בתחום ספרות הילדים העברית. אפילו שירי הילדים של ביאליק "הקשיש" לא חופרו ברובם אלא בשנים שלאחר המלחמה והמהפכה. רבים משירי-הילדים שלו נכתבו בגרמניה שבה ישב המשורר שלוש-ארבע שנים במעמד של "אורח נטה ללון", ויכול היה להתרשם מרמת ההפקה הגבוהה של ספרי-הילדים הגרמניים ומאיוריהם היפים. שיריו לילדים נאספו לראשונה בספר **שירים ופזמונות לילדים** רק ב-1933, כשנה לפני מותו.

אלתרמן המשיך אפוא לכאורה את דרכו של אביו, שכתב שירים לגיל הרך כחלק מפעילותו הפדגוגית (כדוגמת שיר-הילדים "יש לנו תיש"). משפחת אלתרמן לאגפיה סיפקה למשורר הצעיר הזדמנויות רבות לפנות אל עולם הילד. אם לא די במסכת עיסוקיו של האב בתחומי החינוך לגיל הרך וספרות הילדים העברית, הרי שגם דודו של נתן אלתרמן, אחי אמו, הסופר והעורך שלמה-זלמן אריאל (לייבווין) הידוע בכינויו "ז' אריאל", עסק בעיקר בספרות ילדים ונוער. הוא חיבר, ערך ותרגם ספרי ילדים רבים ובהם ספרי לימוד פופולריים שרוב ילדי ישראל התחנכו לאורם. ביחד עם לוי קיפניס ערך ז' אריאל את ספרי **מקראות** לבתי ספר, שנפוצו למן שנת תרצ"ג ואילך במהדורות רבות, וביחד עם נתן פרסקי ומשה בליך ערך את **מקראות ישראל** שהיה אחרי הקמת המדינה ספר הלימוד הנפוץ ביותר במערכת החינוך הישראלית. בחוגי הסופרים והמחנכים נודע שמו כפופולריזטור נלהב של אגדות הילדים בזכות עשרות מעשיות שתרגם מלשונות אירופה ומאגדות חז"ל, ועיבדן לעברית "קלה" ומושכת לב, כדי להכשירן לקורא הצעיר.

בין ספריו הרבים ראוי לציון מיוחד הקובץ **101 מעשיות, אגדות וסיפורים** (תל-אביב 1930), שנדפס בלוויית ציורי צבע גדולים, והיה בלי ספק הקובץ הגדול והמרשים מסוגו שיצא עד אז בעברית. ז' אריאל היה גם בין עורכי האנציקלופדיה לילדים "מעייין".

בסדרת ספרי **מקראות ישראל**, ששימשה כאמור במשך שנים את תלמידי ישראל ברוב בתי הספר הממלכתיים, ניתן למצוא אחדים משיריו לילדים של נתן אלתרמן, שכבר נודע בשלב זה בכל אתר ואתר, הן בזכות **כוכבים בחוץ** הן בזכות "שירי העת והעתות" שלו. ז' אריאל "גייס" את אחיינו הצעיר, שוויתר על הכשרתו האקדמית באגרונומיה ובחר לעסוק בספרות, והציע לו משימות ואתגרים למכביר. לא אחת הציע לו לתרגם לפרנסתו יצירות ילדים ונוער מספרות העולם – בפרוזה ובחרוזים – ואלתרמן בדרך-כלל "הפשיל שרוולים" וביצע את המשימה.

על היסודות שחלחלו ממורשתם של האב ושל הדוד, וכן על אוירת הבית שהייתה ספוגה באהבה לספרות ילדים ונוער, יעידו שיריו הרבים של נתן אלתרמן, שבתשתיתם מוטיבים, תבניות ודפוסים מספרות הילדים לסוגיה. זיקתו האמיצה לספרות הילדים ניפרת מכותרות שירים הכלולים ב**כוכבים בחוץ** כגון "כיפה אדומה" ו"רועת האווזים", וכן משיבוצם של מוטיבים ילדיים בשיריו מענייני דיומא – שירי "רגעים" ושירי "הטור השביעי". כאן נכללו, למשל, שירים כדוגמת "אגדה על ילדים ביער" (הפותח במילים "אגדה גרמנית מספרי אחים גרים"), השיר "אוהל הדוד סם" (על משקל "אוהל הדוד תום") והשיר "משפט פינוי" שנקרא בגרסה הראשונה "משפט פינוי או מאגדות אנדרסן".

היסודות היפים וההתמימים של העולם האגדי העומדים ביצירת אלתרמן אין בהם כדי להעלים את צדם המנוגד: את הכיעור והאימה המצויים בשירים אלה המשקפים את העולם המודרני, הקר והמנופר. אלתרמן הצעיד את כיפה אדומה ואת גיבוריהן של אגדות הילדים הנודעות ביערות-העד כדי לרמוז על התעצמות האימה הטבטונית שהלכה ונקשרה מעל ראשו כחשרת עבים כבדה בזמן שנתחברו שירי **כוכבים בחוץ**.¹

*

בשנת 1931 החליטה מערכת **דבר** לצרף לעיתונה מוסף חודשי לילדים. "המוסף לילדים" התפרסם לראשונה ב-2 באוקטובר 1931 ויצא כסדרו במשך חמש שנים, עד שבפברואר 1936 התחיל לצאת השבועון **דבר לילדים** כחוכרת עצמאית. אלתרמן הצעיר השתתף לא אחת ב"מוסף לילדים" של עיתון **דבר**, במיוחד בהתקרב החגים והמועדים. כך, למשל, המעשייה המחורזת

הארוכה שלו "זה היה בחנוכה או: נס גדול היה פה" ראתה אור ב"מוסף לילדים" בחנוכה 1933, ומערכת החינוך הארץ-ישראלית הרבתה להשתמש בה כבמסכת לחג.

את שיר הילדים "סוכתנו", הכולל שלושה בתים ופזמון חוזר, פרסם אלתרמן לראשונה לכבוד סוכות תרצ"ה בכתב-העת **עתוננו לילדים קטנים**², והוא חזר פרסמו בספר הלימוד **מקראות ישראל** שנערך כאמור על-ידי דודו זלמן אריאל, שהגיע לרוב ילדי ישראל. היום ידוע שיר זה בשני לחנים: לחנו של נחום נרדי ובלחנו של דניאל סמבורסקי (האחרון כולל רק את שני הבתים הראשונים):

קָרֵשׁ, מוֹט, קָרֵשׁ, מוֹט,	יֵר תְּמָרִים וְהִדְסִים	אֵין כְּמוֹה עוֹד לְחָן,
סִכְתָּנוּ בֵּל תְּמוֹט !	לְתַפְאֶרֶת לֵה נָשִׁים,	לְקִשׁוֹט כְּמוֹה אֵין...
וְאֵל לוֹ, קִיר אֵל קִיר,	בְּפָרְחִים אוֹתָהּ נְפָרִית,	כָּל הָעִיר לֵה כֶּף תִּמְחָא
קוֹם וּבָנָה, בְּנָאִי צָעִיר !	נִקְשָׁטְנָה בְּשִׁטִּית,	וְתָרִיעַ בְּשִׁמְחָה :
שָׁמָּה רוּחַ, הִנֵּה פָנָה —	עַד יִגִּיד כָּל רוּאָה	אֵין כְּזוֹ מַעֲשֶׂה אָמֵן
סִכְתָּנוּ קוֹם וּבָנָה !	אֵין כְּמוֹה נִפְלְאָה !	מִבָּאָר שְׁבַע וְעַד דָּן !

קָרֵשׁ, מוֹט	קָרֵשׁ מוֹט...
סִכְתָּנוּ בֵּל תְּמוֹט	

לכאורה "סוכתנו" הוא שיר-ילדים רגיל, שאינו דורש הבהרות ופירושים, אך — כפי שניסיתי לא פעם להראות במאמריי על פזמוני אלתרמן שהתפרסמה מעל דפי "חדשות בן עזר" ויראו אור בקרוב בספר — גם בשירים העממיים (הפזמונים ושירי הזמר, השירים והדקלומים לילדים) שבהם המילים נראות לכאורה כה פשוטות וישירות, לפנינו "פשוטות" המוליכה שולל את ציבור הקוראים והמאזינים. אם משווים את השיר שלפנינו לשירי סוכות אחרים שנכתבו אז או בשנותיה הראשונות של המדינה (שירים שחיברו לוי קיפניס, רפאל ספורטה, רבקה בסמן, אוריאל אופק ועוד), ניתן להבחין לאלתר בהבדל שבין שיר-ילדים מן השורה לבין שיר מורכב שנועד גם לילדים.

בשירו של אלתרמן הצעיר ניכרים עדיין עקבותיהם של שירי-ילדים של ביאליק (ביאליק הלך לעולמו כחודשיים לפני פרסום "סוכתנו"). כך, למשל, בשורות "**קִיר אֵל קִיר**, / קוֹם וּבָנָה, בְּנָאִי צָעִיר !" מורגשת השפעתן של שורות משיר הילדים הביאליקאי "המכונית" (כגון "**עִיר אֵל עִיר** תִּחְרֹז בְּלִי חוֹט"), ובכל פינות השיר מהדהדות שורות משיר-העם הביאליקאי "מי יודע עיר לישטינא ומשירי-הילדים "מקהלת נוגנים", "מיכה אמן-יד" ו"קטינא כל-בו", כמו גם משירי הסוכות הרבים שפרסם ביאליק במרוצת השנים.³

אלתרמן הושפע כאן ככל הנראה גם משיר-הילדים "בונים סוכה" מאת עמנואל הרוסי שהתפרסם שנתיים לפני שירו "סוכתנו" במוסף לילדים של העיתון **דבר** (או שמא "התכתב" אלתרמן עם שירו של עמנואל הרוסי?).⁴ פתיחת שירו של אלתרמן ("קָרֵשׁ, מוֹט, קָרֵשׁ, מוֹט [...] קוֹם וּבָנָה בְּנָאִי צָעִיר !") מזכירה את שירו של הרוסי המתאר את הדחיפות הקדחתנית של הקמת הסוכה בכלי העבודה ובחומרים העומדים לרשות הבנאי הצעיר לבנייה ולקישוט :

"פְּטִישׁ, מְסָמֵר / נִקַּח מֶהָר. / סִכָּה לְבָנוֹת, / בָּנִים, בָּנוֹת ! / לֵה לֵה... //

קָרְשִׁים נִקַּח / וְעֲנָפִים לְסִכָּף. / קָשֵׁט הַגָּ / לְכַבֹּד הַחָג ! / לֵה לֵה... //

קָנָה, קָנָה, / סִכָּה נִבְנָה. / קָרְשִׁים נִקַּח, / קָנָה סוּף לְסִכָּף. /

מֶהָר, מֶהָר / פֶּן נֶאֱחָר ; / אֵין פְּנָאִי חִפּוֹת — / כְּבֹר עָרֵב סִכּוֹת."

שירו של אלתרמן, כמו שירו של עמנואל הרוסי, מונה תחילה את כלי העבודה. גם בשיר "שבחם של הכלים" (**עיר היונה**) דרש אלתרמן בשבח אותם מכשירים שבוך-כלל, אין רואים בהם אלא

כלי-שרת בדרך להשגת המטרה, וכשזו מושגת – מניחים אותם בצד ושוכחים להודות להם על חלקם בהשגת היעד: "נאמר שבתם של הכלים: / המוט, המשוט, הפכל, / האנקל, הסלם, שדלגו פיעלים / בקום למלחמה דמי הכל."

בהמשך נזכרים כלים שונים: הון, השרשרת, כלי הרכב והשיט, הפנס, הצפירה, המפה, המצפן, המנוף, הצבת, הסכין המקופלת, החגור, הסנדל, כלי הקשר, האת, המקבת ועוד. ביניהם בולטים שלושה כלים הנטולים מפרשת יעל אשת חֶבֶר הקיני: "מקבת", "הלמות עמלים" ו"יתד", שאינם נזכרים כאן במקרה.

אלתרמן השתמש בצירוף "שדלגו פיעלים", כדי להזכיר את יעל – הגיבורה הזרה שהרגה את סיסרא ובכך הטתה את הכף לטובת בני ישראל בקרב עם הכנענים. לפיכך נזכרים כאן גם המקבת, הלמות העמלים והיתד מפרשת יעל וסיסרא ומשירת דבורה, ללמדנו שלפעמים גם יתד או אפילו נון קטן יכולים לשנות את תוצאות הקרב ולחרוץ גורלות (בחינת "הכול בגלל מסמר קטן"). ובל נשכח: "קין" (ששבט הקיני הנקרא על שמו חרץ כאמור את גורלה של מלחמת יבין מלך חצור בבני ישראל) פירושו להב החרב או החנית, ואף הוא שייך לאותה "מסכת כלים" שבבסיס השיר.

*

אלתרמן הושפע אפוא מקודמיו או "התכתב" איתם; ואולם בשלב זה כבר התחילו שיריו להפליג למחוזות אחרים. בשנות השלושים המוקדמות הוא עדיין חֶבֶר כביכול למשוררי ארץ-ישראל והמשיך לכאורה את שירת הילדים של אביו, אך מקורות ההשפעה וההשראה שלו היו שונים מן המקובל בדור האבות: הוא התפעל מספרות הילדים הרוסית המחורזת (קורניי צ'וקובסקי, סמואיל מרשק, ארקדי גאידר ועוד). שיריו המוקדמים שנגנזו מעידיהם שהוא "התכתב" באותה עת גם עם גדולי המספרים של ספרות הילדים הצרפתית: ז'ול ורן, אלכסנדר דיומא, הקטור מאלו, ז'ה רוני (Rogny) ועוד.

במיוחד הושפע אלתרמן מיכולתם של הסופרים האירופיים להפיל את החיץ בין הטבע לבין התרבות (Nature & Art). השיר "סוכתנו" מדבר בגלוי על הקמת סוכה ממוטות ומקרשים, אך מאחר שהוא עוסק גם בענייני אסתטיקה – בקישוט ובייפוי – כלולים בו גם רעיונות "אֶרֶס פואטיים" סמויים מתחומי האמנות והאומנות. השיר מסתיים במילות ההתפעלות: "אין כֹּזֶם מַעֲשֵׂה אֶמֶן / מִבְּאֵר שֶׁבַע וְעַד דָּן!" להזכירנו שלפנינו גם תיאור של אמנות הנבנית מצלילים, מילים ומשפטים, מְזַרֵי פרחים ומשטיחים, ולא רק תיאור של בנייה כפשוטה מקרשים, מוטות וקורות.

ספר יצירה הקבלי מתאר את בניית העולם מאותיות, וגם כאן יש לאותיות תפקיד בבניית הסוכה, המשכן הארצי של שמונת ימי החג. אם העברית יצרה את הביטוי "כף אל כף",⁵ מדוע לא ייאמר בה "וְאֵל וְאוֹ"? הרי הכ"ף היא אות מאותיות האלפבית, ממש כמו הו"ו; וכדאי להשוות עם השורות "וְצִחֹק עִם כָּל אִמְרָה קוֹלֶצֶת / וּמִחִיאוֹת פִּי וְקִרְיֹצוֹת עֵינַי" הכלולות במעשייה המחורזת לילדים של אלתרמן "מעשה בפ"א סופית".

האם אך מקרה הוא שהשיר פותח במילה "קֶרֶשׁ" שבה משולבות שלוש מאותיות האלפבית בסדר עוקב? השורה "וְאֵל וְאוֹ, קִיר אֶל קִיר" עשויה לרמוז שבין אותיות האלפבית יש גם אותיות כמו ב"ת ודל"ת שצורותיהן הגרפיות ושמותיהן מעידים על מקורן בשדה הסמנטי שעניינו בניית קירות הבית וקביעת פתחו. נזכיר בהקשר זה שבמעשייה של אלתרמן לילדים "מעשה בפ"א סופית", לאחר שיוצאת הפ"א העלובה (תתי-משמע!) מן הספר בטפחת דלת (דל"ת), כל הדברים בעולם נשארים בלי סוף והבריות פעורי פיות (פ"א = פה), כאילו איזה בורג (או ו"ו) נשלף מהעולם.

נזכיר עוד שבמעשייה "מעשה בחיריק קטן" מטפס החיריק על מצוק גבוה ותלול, ולבסוף מגיע למעמד של חולם הניצב בראשו של "הר וו" (אם יש בעברית צירופים כגון "הרי אֶלֶף" ו"הר ב"ת ה"), מדוע ייפקד מקומו של "הר וו" משמות ההרים? והרי גם בשיר-הילדים "סוכתנו" נזכר פעמיים הון (ולא ה'מסמר' משירו של עמנואל הרוסי). ובכלל, השיר מקיף שלושה בתים בני שש שורות ועוד שני רפריינים בני שתי שורות, ובסך-הכול יש בו 22 שורות, כמניין אותיות האלפבית. המיספר 22 מסמל ביצירת אלתרמן את הלשון העברית ואת "העיר העברית הראשונה",⁶ וכאן נרמז שמלאכת הבנייה באותיות אינה נופלת בערכה ובחשיבותה ממלאכת הבנייה במוטות ובקרשים.

*

לגבי דידו של אלתרמן, בניית בתי העיר כמוה כבניית בתיו של שיר. הוא ראה במשורר אדריכל הבונה בתי שיר, ומאכלס בהם "עיר" גדולה ותוססת, רבת רבעים, רחובות ושדרות. מלאכת בנייתו של פֶּרֶךְ שירים כמוה כמלאכת בנייתו של פֶּרֶךְ, עם בתים ושערים, סוגרים וכריחים. לא רק המילה העברית 'בית' משותפת לעיר ולשיר; גם המילה הלועזית stanza – 'תחנה' – משותפת לכתיבת שירים ולתכנון המרחב האורפני. המשורר אליבא דאלתרמן כמוהו כאדריכל, שפרק-דמיונו ממריא עם סרגל ומחוגה שעה שהוא מקים פֶּרֶךְ [= פֶּרֶךְ] ובו בתים, פיפרות, תחנות, שווקים, רציפים וגשרים.

קריאות העידוד וההשבעה בשיר "סוכתנו" – "בֵּל תְּמוּט" ו"קום וּבְנֶה" – מורכבות מצירופי מילים הנטולים מארון הספרים העברי. צירוף המילים "בֵּל-תְּמוּט" הוא צירוף מקראי טעון, המשובץ בעיקר במזמורי תהלים (מ"ו, ו'; צ"ג, א'; צ"ו, י'; ק"ד, ה'), בתפילה לקיומה של תבל, וכך גם בדברי הימים ("חילו מִלְפָּנָיו כָּל-הָאָרֶץ אַף-תִּכּוֹן תִּבֵּל בֵּל-תְּמוּט"; דבהי"א טז, ל').

המילים הללו אינן מנותקות מן ההקשר האקטואלי. שנת 1934 הייתה שנה של מאורעות דמים שאיימו על יציבות היישוב היהודי וריפו את ידי החלוצים. סוכה היא אמנם משפן-עראי, ולא משכן-קבע, אך גם סוכה ואוהל הם חלק מן המפעל הציוני העוסק בכיבוש השממה ובגירוש.

אלתרמן (שתולדותיו עד 1934 כללו נדודים במזרח אירופה, התאקלמות בתל-אביב, לימודים במערב אירופה וחזרה לבית אבא-אימא) ראה את המצב היהודי (condition juive) גם בהקשריו הגלובליים, ולא בהקשריו הלוקליים בלבד. למילים "בֵּל-תְּמוּט" ששילב בשיר-הילדים "סוכתנו" נודעה אז גם משמעות אוניברסלית, ולא לוקלית בלבד: שנת 1934 היא השנה שבה התחזקו עד מאוד המשטרים הפאשיסטיים בגרמניה ובאיטליה, וניפר שאלתרמן חרד גם לשלמות העולם ומיחל גם לכך ש"תִּבֵּל בֵּל-תְּמוּט".

מילות הציווי "קום וּבְנֶה" טעונות אף הן במשמעויות הקשורות בעבודת הקודש ובבניית מקדש, כבדברי דוד לשלמה: "קום וַעֲשֵׂה [...] וְקוּמוּ וּבְנוּ אֶת-מִקְדָּשׁ ה' הָאֵלֵהֶם" (דבהי"א, כ"ב, ט"ז-י"ט). בשירו של אלתרמן הילד מתבקש לקום ולבנות את הסוכה, אך אל קוראים הבוגרים שלוחים בקשה וציווי לעסוק בבניית בית שלישי ושלא להירתע מ"יום קטנות". המילים "בֵּל תְּמוּט" ו"קום וּבְנֶה" נקשרות גם אל שיריו הלאומיים של ביאליק, כגון לשורות ההבטחה שבשירו "על סף בית המדרש": "לֹא תְמוּט, אֶהֱלֶה שָׁם! עוֹד אֶבְנֶה וְנִבְנֶה, / מִעֲרֻמוֹת עֶפְרָיִם אֶחָהּ הַפְּתָלִים."

*

חז"ל הן ראו ב"סוכה" סמל לחידוש מלכות ישראל, ובברכת המזון של ימי חג הסוכות נקבעה התפילה המבקשת: "הִרְחֵם לָנוּ אֶת סֶפֶת דָּוִד הַנוֹפֶלֶת" (על בסיס הפסוק "כִּי־יִסַּח אֶת-סֶפֶת דָּוִד הַנוֹפֶלֶת וְגִדְרָתִי אֶת-פְּרִצִּיָּהּ וְהִרְסִתָּהּ אֲקִים וּבְנִיתֶהּ כִּי־יִסַּח עוֹלָם"; עמוס ט, יא). השיר "סוכתנו" איננו רק שיר-ילדים ליטראלי על בניית סוכה לקראת החג. זהו שיר לאומי-ציוני, המאיץ בחלוץ לבנות ולהיבנות.

וגם רמזים אקטואליים משולבים בו. תיאור הסוכה המקושטת ב"זֶר תְּמָרִים וְהַדָּסִים" מתכתב עם תיאור בניית הסוכה של שְׁבִי צִיּוֹן בימי עזרא ונחמיה: "צִאוּ הָהָר וְהִבִּיאוּ עֲלֵי-יְהוָה וְעַל-עֵץ שָׁמֶן וְעַלִּי הַדָּס וְעַלִּי תְּמָרִים וְעַלִּי עֵץ עֶבֶת לַעֲשֹׂת סֶפֶת כְּפָתוֹב" (נחמיה ח', ט"ו). גם ב-1934 הגיעו ארצה רבבות עולים שאלתרמן קרא להם ב-1934 בשירו "חתימה טובה" בשם "שְׁבִי גּוֹלָה". גם אותם עולים חדשים, שלא הגיעו ארצה ממניעים ציוניים, נעשו ציונים בכורח הנסיבות וסייעו בהקמתה ובקימומה של סוכת דויד הנופלת.

בשנת 1934 כתב אלתרמן גם את שירו הציוני "שיר בוקר" לסרט התעמולה "לחיים חדשים". כאן מבטיחים החלוצים הצעירים למולדת: "אָנוּ עוֹד נֹטֵעַ לָךְ וְנִבְנֶה לָךְ, / אָנוּ נִפְּחָה אוֹתָךְ מְאוֹד. // נִלְבִּישְׁךָ שְׁלֵמֶת בְּטוֹן וּמֶלֶט / וְנִפְרֹשׁ לָךְ מִרְבֵּדֵי גָנִים," ובשיר הילדים "סוכתנו" מבטיחים הבנאים הצעירים:

בְּפָרְחִים אוֹתָהּ נִפְרִיחַ,

נִקְשָׁטָנָה בְּשִׁטִּיחַ,

עַד יִגִּיד כָּל רוֹאָה

אֵין כְּמוֹתָּה נִפְלְאָה !

מהבטחתם של החלוצים לקשט את הארץ וליפותה ("אנו נִנְפֵּחַ אוֹתָהּ מְאוֹד"), ולפרוש לה מרבדי גנים, כמו גם מהבטחתם של הבנאים הצעירים בשיר "סוכתנו" לקשט את הסוכה בפרחים ובשטיח, מהדהדים כמדומה דברי הנביא יחזקאל על האומה שהושפלה והוזנחה, עד שאלוהיה – כגבר נדיב ואוהב – בחר להליבישה בבגדי מחלצות ויִיפֶּה אותה עד למאוד:

וְאַעֲבֹר עָלֶיךָ וְאַרְאֶךָ מִתְבוֹסֶסֶת בְּדִמְיֶךָ וְאֶמַּר לָךְ בְּדִמְיֶךָ חַי [...] וְאַלְבִּישְׁךָ רִקְמָה
וְאֶנְעֶלְךָ תַּחֲשׁ; וְאַחַבְשְׁךָ בִּשְׂשׁ וְאַכְסָף מָשִׁי. וְאַעֲדָךְ עָדִי וְאַתְנֶה צְמִידִים עַל-יְדֶיךָ
וְרִבִּיד עַל-גְּרוֹנְךָ. וְאַתֵּן גִּזְם עַל-אַפֶּךָ וְעִגְלִי עַל-אַזְנוֹךָ וְעֵטְרַת תְּפָאֶרֶת, בְּרֹאשְׁךָ [...]
וְתִיפִי בְּמָאֵד מְאֹד וְתַצְלַחִי לְמְלוּכָה. (שם ט"ז, ו'-י"ד).

גם הפזמון "שיר בוקר" וגם שיר-הילדים "סוכתנו" הם לדעתי שירים ציוניים, המבקשים לקומם את סוכת דויד הנופלת, לפרוש לה שטיחים וליפותה עד שכל רואיה יודו במלוא פיהם ביופיה ובתפארתה.

*

כשישב אלתרמן בשנת 1931 בננסי שבצפון צרפת, הוא חיבר את שירו המוקדם "בגן בדצמבר",⁷ שבו תיאר במשתמע את החיים האסתטיים, אך החלולים והמנוכרים, שבהם שרוי האדם המודרני, בכלל (ויהודי ארץ-ישראלי כמוהו, בפרט). בעודו יושב בקצה מערב, הוא שילב בשיר את נוסח התפילה המודרני הפותח במילים "פָּרֵשׁ עָלֵי סִפְת שְׁלָכֶת" – סירוס של מילות תפילת ערבית היהודית ("וּפָרֵשׁ עָלֵינוּ סִפְת שְׁלֹמֶךָ").

צירופה של ה"סוכה" ל"שלכת" מתאים לכאורה לשיר סתיו הנפתח במילים: "חֲטוּב אוֹפִיר בָּמוֹ עוֹפְרֶת / סִתּוֹ נֶאֱחָה שְׁלִי". ואולם, שירו זה של אלתרמן הן נקשר לפי כותרתו בדצמבר שהוא חודש חורפי (שאנו מציין רק את סוף השנה, אלא מסמל בספרות המערב גם את סוף החיים עקב מעטה השלג הפרוש על פניו).

למעשה אלתרמן השתמש בשיר מוקדם זה במילה "סתיו" בהתאם להוראתה של המילה היחידאית 'סתו' (שיה"ש ב, יא-יב), המציינת בתנ"ך את החורף, ולא את עונת המעבר שבין הקיץ לחורף.⁸ הנוף האירופי הקר והמנוכר שבשיר המוקדם עומד בניגוד אוקסימורוני להרגשה הפמיליארית והחמימה הבוקעת מתפילה ערבית שבסידור התפילה היהודי. הנוף הצפוני מנוגד גם לנופים המזרחיים העולים מפסוקי שיר-השירים ולאקלים האופייני לנופים אלה.

כשנאלץ נתן אלתרמן הצעיר ללמוד בצפון אירופה, הוא התגעגע לחבריו ולאווירה התל-אביבית הבראשיתית שחווה בעיר הצעירה בין השנים 1925-1929. הוא מתח קו של אנלוגיה בין העיר המערב-אירופית המפויחת והשוקעת לבין העיר הלבנה שהלכה אז ונבנתה על חולות הזהב (השוואה כזו עומדת בבסיס אחדים משירי **כוכבים בחוץ**, המתארים בעת ובעונה אחת עיר נבנית ועיר שוקעת ההולכת לבית-עולמה). במילים "פָּרֵשׁ עָלֵי סִפְת שְׁלָכֶת" הוא העמיד זה מול זה את החורף (סתו) האירופי ובו אילנות עירומים העומדים בתוגת שממונם ואת חג האסיף הישראלי, השמח והעטור בפרות האילן – חג שבו נאמרת התפילה "וּפָרֵשׁ עָלֵינוּ סִפְת שְׁלֹמֶךָ".

ייתכן שגם השיר "יין של סתו" – שיר-הסתו היחיד הכלול ב**כוכבים בחוץ** – הוא שיר המתאר 'סתו' במשמעות המקראית, כלומר, חורף, עם "יְרִידֵי הָעֵנָן וְהָרָעַם" שלו. שיר זה, המפציר באהובה להרדים את הזיכרונות הרודפים אותה ("זֶה עוֹבֵר וְנִשְׁכָּח"), חוזר אל שירו המוקדם של אלתרמן "בגן בדצמבר" שנגנז, שהרי הוא מתכתב עם המילים "פָּרֵשׁ עָלֵי סִפְת שְׁלָכֶת" של השיר המוקדם, ומסתיים במילים: "זֶה הוֹפֶךְ רַק לְזֶהָ שְׁלָכֶת נִפְרָשֶׁת" / וְכִבֵּד טְפוֹת בִּסְכָּךְ. מוטיבים כאלה נדדו אפוא משירת הבוסר של אלתרמן ומשיריו לילדים אל מיטב יצירתו ה"קנונית".

להלכה, שירו של אלתרמן לילדים "סוכתנו" הוא שיר רגיל ופשוט, אך פרושה בו ומעליו מניפה רחבה של גוונים וגווני-גוונים המשקפים את מצבו האישי של אלתרמן ואת המצב בארץ ובעולם בעת היכתבו. מניפה ססגונית זו לא דחתה גם לאחר שהמשמעים האקטואליים המשולבים בה כבר אבד עליהם כלל.

כאמור, לפנינו שיר ציוני המזכיר לעושים במלאכה שבתום הישיבה בסוכה יש לדאוג למשכן הקבע – להקמתו ולביצורו. לפנינו שיר המצווה על הבנאים הצעירים לדאוג ל"סוכת דויד הנופלת", לייפות אותה ולקשטה בכל צבעי השטיחים והמרבדים שהם פורשים על שדותיה ותולים על קירותיה.

הערות:

1. על שירי הילדים של אלתרמן ראו בהרחבה בספרי תבת הזמרה חוזרת: על שירי הילדים של נתן אלתרמן, תל-אביב 2005.

2. עתוננו לילדים קטנים, שנה ג' גליון א'-ב', י"ד בתשרי תרצ"ה (23.9.1934).

3. ראו מאמרי על [שבעה שירים לסוכות מאת ח"נ ביאליק ושובר בצדם](#)

4. עמנואל הרוסי, "בונים סוכה", מוסף לילדים של העיתון דבר, י"ד תשרי תרצ"ג, 14 באוקטובר 1932.

5. ראו למשל: "פְּשִׁישׁ חֵס וְשָׁלוֹם דִּינִים עַל יִשְׂרָאֵל עַל־יְדֵי רְקוּדִים וְהַמְחָאָת פֶּה אֶל פֶּה נַעֲשֶׂה הַמְּתָקָת הַדִּינִין" (ליקוטי מוהר"ן י': א'-ב'). חלקו הראשון של הספר ליקוטי מוהר"ן ראה אור בשנת תקס"ח (1808), בחיי רבי נחמן מרסלב, ואילו חלקו השני נדפס, בנפרד, רק לאחר פטירתו של רבי נחמן, בשנת תקע"א (1811).

6. כאשר כתב בשירו "ערב רחוק" (עיר היונה) על צעירה ארץ-ישראלית בת עשרים ושתיים, הוא יצק לדמותה את מאפייני העיר העברית הראשונה, סמל תחיית העם בארצו, ואת אלה של השפה העברית בת עשרים ושתיים האותיות (ואף הפיל לרגע את החומה המפרידה בין האישי לציבורי, ושרבב בשירו קל לאהובתו הראשונה, עברייא שושני-עופר בת המושבה ראש-פינה וגננת בקיבוץ דגניה א', שדמותה "מכפבת" במרומו בשיריו המוקדמים). גם בשיר "העלמה" שנדפס בכתב-העת מחברות לספרות, ג', מחברת ב' (טבת תש"ה), עמ' 23 (ונדפס שוב במחברות אלתרמן, ג', תל-אביב 1981, עמ' 38-39) נזכרת צעירה בת 22, וכך גם בפזמון "הנערים הספנים", שנכתב בעבור תיאטרון "לי-לה-לו", שבו מסופר על נערה עברייא בת עשרים ושתיים ששמה "יעל".

7. "בגן בדצמבר", כתובים, ה', גיל' כ"ג (רי"ג), כ"ט בניסן תרצ"א (16.4.1931), עמ' 1.

8. גם השיר "דצמבר" (הארץ מיום 18.12.1934) נפתח במילים: "רִיחַ יָם וְרוּחַ סֶתוֹ / וּמִיץ שָׁל תְּפוּחֵי-זָהָב", בסתירה בין "דצמבר" לבין "סתו". בשני השירים שחיבר על דצמבר השתמש אלתרמן במילה "סתו" בהוראתה המקראית ("כִּי-הִנֵּה הַסֶּתוֹ עָבַר. הַגֶּשֶׁם חָלַף הָלַךְ לוֹ. הַנְּצָנִים נָרְאוּ בְּאַרְץ"; שיר השירים ב', י"א-י"ב), שלפיה ה'סתו' הוא חורף. לכן כתב אלתרמן בשירו "מוקדש לרכבת" (הארץ, מיום 19 במאי 1936) את השורה: "אַחֲרֵי עָבַר סֶתוֹ רוּחַ קִיץ נוֹשֶׁבֶת" (שורה זו תקפה רק לפי ההוראה המקראית של המילה "סֶתוֹ").